

VIII. ve IX. Hafta

İslamcılık

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar yapılmış olan kanunlarda ve kurulan müesseselerde İslami esasların temel olarak alındığı görülmektedir. Gerilemenin başlamasından sonra Avrupa'nın üstünlüğü görülmüş, yeni kanunlar yapılması ve yeni kurumlar oluşturulması konusunda bir alternatif ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki milliyetçilik hareketleri; ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra Osmanlı devleti yönetimi altında yaşayan azınlıkları ayağa kaldırmış ve bağımsızlık yönünde adımlar atmalarına neden olmuştur. Milliyetçilik düşüncesinden etkilenen bu azınlıkları bir çatı altında toplamanın yolları araştırılmış ve Osmanlıcılık düşüncesi ortaya atılmıştır. Osmanlıcılık siyaseti Osmanlı'daki bütün insanları ırk, dil, din ayrımı yapmadan birleştirmeyi amaçlayan bir düşünceydi. Fakat, bu düşünce azınlıklar arasında gereken ilgiyi görmemiş, Batılı devletlerin teşviki ve destek vermeleri, bu azınlıkların ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bu durumda Osmanlı devlet adamları ve aydınlar en azından Müslüman olan unsurları birleştirmenin mümkün olduğunu düşünmüşler ve İslamcılık böylece bir ideoloji halini almıştır. Bütün Müslüman toplumların kendilerini "İslam milleti"nden saymaları devletin geleceği açısından önemli bir konu olmuştur. İslam kardeşliği düşüncesinin Müslümanların birleşmesini sağlayacağı, kendi ırkını üstün görme anlayışının ise, İslam'a tamamen ters olduğu dile getirilmiştir. II. Abdülhamit'in izlemiş olduğu panislamist politikanın da bu anlayışa uygun olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, XIX. yüzyılın ikinci yarısı bütün İslam dünyası için felaketlerle dolu bir dönem olmuştur. Ruslar Orta Asya'yı işgal etmişler, İngilizler Mısır'ı, Fransızlar Tunus'u, Almanlar da Darüsselam'ı himayeleri altına almışlardır. İslamiyet'in son müstakil kalesi olarak Osmanlı İmparatorluğu kalmıştır. Bütün bu hadiseler İslam dünyasındaki himaye ihtiyacını artıran faktörler olmuştur. Bu nedenle, "İslam birliği" Müslümanlar için tek kurtuluş çaresi olarak görülmüştür.

İslam birliği siyasi bir doktrin olarak ilk defa Cemalettin Afgani tarafından ortaya konmuştur. Afgani'ye göre (1838-1897), İslamı dünyaya hakim kılmak aklımızı, beynimizi ıslah etmekle mümkündür. Avrupa ile mücadele, Batı ile aramızdaki büyük farkı kapatarak mümkün olacaktır. Cemalettin Afgani'nin başlattığı bu fikir hareketi Mısır'da Muhammed Abduh ve Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (1817- 1898), Seyyid Emir Ali (1849-1928) ve Muhammed İkbal (1873-1938) tarafından geliştirilmiştir. Hepsi İslam'ın yeterince anlaşılmadığından şikayetçidir. İslamcılar, İslam'ı anlaşılır şekilde yeniden yorumlamak, halk arasında İslam adına yerleşmiş yanlışları düzeltmenin yanı sıra İslam'ın İslam cemiyetlerinin gelişmesine ve medeniyete yaptıkları hizmetleri de ispatlamaya çalışmışlardır.

Bu yolla hem İslam dini hurafelerden kurtularak İslam cemiyetleri gelişmeye ve modernleşmeye açık hale getirilecek hem de İslam'ın geçmişte de insanlığa büyük hizmetleri geçtiğini ispat ederek Müslümanlar aşağılık kompleksinden kurtarılacak ve İslam dünyasının kalkınıp geliştirilmesi için manevi bir destek sağlanmış olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu içinde İslâmcılık hareketi ise, “bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi” olarak Osmanlılık hareketinin devamı, Milliyetçilik ve bir ölçüde Türkçülük akımının öncesi şeklinde ele alınabilir. Şerif Mardin'e göre, İslâmcılık akımı, daha çok 19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak çevresinde ve Hindistan'da şekillenmiş olmasına rağmen, 1870'lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen addır.

Özellikle, II. Meşrutiyetten sonra başlayan fikir tartışmalarının yoğunluğuyla ilgili olarak Tunaya “İkinci Meşrutiyet’in en ilginç yönü Osmanlı tarihinde ilk kez düşünen bir toplum manzarası göstermesidir” tespitinde bulunmaktadır. Düşünen toplumun temel probleminin “bu devlet nasıl kurtulur?” sorusunda somutlaştığı bilinen bir gerçektir. Peyami Safa memleketin istikbali hakkında endişe duyan her bir Osmanlı aydınının, hasta adamı kurtarma derdiyle çare arayışı içinde olduklarını belirtmektedir. Eğitim meselesi de dahil olmak üzere, bütün meseleler fikir sahipleri arasında tartışılmaktadır. Görüşler çoğu zaman birbirine karışarak Türkçü-İslamcı, Türkçü-Batıcı, İslamcı-Batıcı ve Türkçü-İslamcı-Batıcı gibi mürekkep fikir zümrelerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Yine de, bu fikir zümrelerinin içinde hakim olan eğilimlere bakarak sadece Batıcı, sadece İslamcı ve sadece Türkçülerden bahsetmek mümkündür.

İşte İslamcılık cereyanı bu süreçte batı karşısında direnebilme ve ayakta kalabilme mücadelesini veren İslam dünyasında, yeni yetişen aydınlar tarafından başlatılan bir zihniyet mücadelesi olarak ortaya çıkmıştır.

1870'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim siyasi düşüncesi olmakla birlikte bir fikir hareketi olarak ortaya çıkışı yaklaşık 40 sene sonrasında II. Meşrutiyet sırasında Sırat-ı Müstakim'in yayın hayatına girmesiyle başlamıştır ve bu akım II. Meşrutiyet döneminin en etkin ve kuvvetli akımı olmuştur.

Hareketin kökenini Yeni Osmanlılar'a kadar götürmek mümkün olsa da asıl şekillendiği dönem II. Abdülhamid dönemidir. Gerçek bir fikir akımı ve siyasi kuvvet haline gelmesi ise yukarıda belirtildiği gibi, II. Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir. Ancak, İslamcı kurtuluş çareleri daha önce de ileri sürülmüştür. Yıldırım Bayezid, Fatih Sultan

Mehmet ve Sokullu Mehmet bu fikre hizmet etmişlerdir. I. Selim'in ise hemen her hareketinde İslam alemini birleştirmek arzusu görülür. Jakob Landau da güçlü İslami duygular pratikte her zaman var olmakla beraber, 19. yüzyılda ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında kamuoyunda ağırlığını açıkça hissettirmeye başlamış" demektedir.

Bir anlamda Osmanlılık hareketinin bir sonraki aşaması olarak da kabul edilebilecek olan İslamcılık, "Osmanlı Milleti" fikrinin pratikte uygulama alanı bulamamış olması, sınırların Müslüman toplumları kapsayacak şekilde geri çekilmesi, bir başka ifadeyle ittihâd-ı anâsırdan ittihâd-ı İslâm'a geçilmesiyle etkinlik bulmuştur.

Kaynak:

Şerif Mardin, "İslamcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları* "Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.5, s.1400-1404.

Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Türkiye'sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Arayışlar*, Sayı:1, 1999/1, Isparta.

Jacob M. Landau, "İslami Birliğin Sağlanmasına Yönelik Çabalar", Çev. Pelin Fidanoglu, *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, s.132-137.

Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, C.1-2, Yenigün Haber Ajansı, 1998